

International
SOCIAL SCIENCES
STUDIES JOURNAL

SSSjournal (ISSN:2587-1587)

Economics and Administration, Tourism and Tourism Management, History, Culture, Religion, Psychology, Sociology, Fine Arts, Engineering, Architecture, Language, Literature, Educational Sciences, Pedagogy & Other Disciplines in Social Sciences

Vol:5, Issue:50
sssjournal.com

pp.6729-6736
ISSN:2587-1587

2019
sssjournal.info@gmail.com

Article Arrival Date (Makale Geliş Tarihi) 11/09/2019 | The Published Rel. Date (Makale Yayın Kabul Tarihi) 24/11/2019
Published Date (Makale Yayın Tarihi) 24.11.2019

GAZÂLÎ'NİN KALP ANLAYIŞINDA ŞİDDETİ TEMSİL EDEN GAZAP DUYGUSU VE ISLAHI

FEELINGS OF WRATH AND BREEDING REPRESENTING VIOLENCE IN GHAZALÎ'S HEART CONCEPTION

Öğr. Gör. Naci ÖZSOY

Bitlis Eren Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belagati ABD, Bitlis/TÜRKİYE

Article Type : Research Article/ Araştırma Makalesi

Doi Number : <http://dx.doi.org/10.26449/sss.1868>

Reference : Özsoy, N. (2019). "Gazâlî'nin Kalp Anlayışında Şiddeti Temsil Eden Gazap Duygusu ve Islahı", International Social Sciences Studies Journal, 5(50): 6729-6736.

ÖZ

Gazâlî şiddet konusunu Gazap başlığı altında özellikle İhyâu Ulûmi'd-Din adlı eserinde ayrı bir bölüm olarak detayları ile incelemiştir.

Kişinin iç âlemini yönlendiren üç ana duygu vardır. Bu duygular sayesinde düşünür, isteğine ulaşır veya istemediği şeylerden korunur ve kaçınır. Kalp bu duygular ile olaylara hükmeder ve hareket emrini verir. Bunlar kalbin kontrolündeki akıl, gazap (şiddet) ve şehvet duygularıdır. Her hareketin altında bu duyguların en az biri mevcuttur. Bu duygulardan biri olan gazap (şiddet); savunma ve saldırı anında bizi harekete geçiren bir duygudur. Kendi içinde azı, çoğu ve itidali olan bu duygu, amelî, sözel ve bâtın olarak kişiden kişiye biz iz bırakır.

Bu çalışmada insanın doğduğu an itibarı ile ilk yaratılan duygu şehvetten hemen sonra yaratılan gazap duygusunun hakikatini, kalp akıl ve ruh ile ilişkisini, derecelerini, şiddet ile olan bağlantısını, insanı şiddete hazırlayan sebeplerini ve kötü yönlerinden kurtulma çarelerini araştıracağız.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Gazâlî, Gazap, Şiddet, Cesaret.

ABSTRACT

Violence is one of the important issues covered by Ghazali. Imam Ghazali in various works under the wrath title İhyâu Ulûmi'd-Din of violence and in particular examine as a separate section with details in his book.

There are three main emotions that direct one's inner world. Through these emotions, he thinks, reaches his desire or is protected and avoided from things he does not want. The heart commands these emotions and events and commands the movement. These are the mind, the wrath (violence) and the sensations of lust under the control of the heart. There is at least one of these emotions under each movement. One of these feelings is wrath (violence); It is a feeling that activates us at the moment of defense and attack. This feeling, which is few, most and modest in itself, leaves us a mark from person to person as operative, verbal and full.

In this study, people born in the moment as with the first created feelings of lust immediately after the creation of the wrath of the sense of truth, the relationship with the heart mind and soul, the degree of connection with the violence, we will investigate the reasons for preparing people to violence and help get rid of the bad direction.

Keywords: Arabic Language and Literature, Ghazali, Wrath, Violence, Courage.

1. GAZÂLÎ HAKKINDA

1.1. Hayatı ve Kişiliği

İslam dünyasında çok önemli bir yeri olan Gazâlî 1058 yılında Horasan'ın Tus şehrinde doğmuştur. İlköğrenimini Tus'ta Ahmed bin Muhammed er-Rezekânî'den almış, Cürcan şehrine giderek Ebû Nasr el-İsmailî'den eğitim görmüş daha sonra 28 yaşına kadar Nişabur Nizamiye Medresesi'nde tahsiline devam etmiş, itikadî düşünce olarak Ebu Hasan Eş'ari'den ve ameli görüş olarak ise Şafîî'den etkilenmiştir.

İlmi hayatı boyunca bilgiye olan düşkünlüğü, ilimlerin iç yüzüne vakıf olma kabiliyeti, zekâsı ve güçlü hafızası ile tüm dikkatleri üzerine çekerek kısa sürede ün ve saygınlık kazandı.¹ Bu yükselişi Büyük Selçuklu Devletinin Baş Veziri Nizamü'l-Mülk'ü etkiledi ve 1091 yılında Nizamü'l-Mülk tarafından Bağdat'taki Nizamiye Medresesi'nin Baş Müderrisliği'ne getirildi.² Ancak bir müddet sonra manevi bir bunalımın içine girdi. Yakîn hakkında düştüğü bu bunalıma çare bulmak ve kendisi ile mücadele etmek için hac bahanesi ile medresedeki görevini bırakarak 1095 yılında Bağdat'tan ayrıldı ve Şam'a gitti. Şam da iki yıl kaldıktan sonra 1097 yılında Hacca gitti. Hacc sonrası Şam'a döndü ve buradan Bağdat yoluyla Tus'a geçti. İlim ve hal olarak tasavvuf alanında ilerledi. Bağdat'tan ayrılışından on bir yıl sonra 1106 yılında Nizamülmülk'ün oğlu Fahrülmülk'ün ricası üzerine Nişabur Nizamiye Medresesinde eğitim vermeye tekrar başladı. Kısa bir süre sonra Tus'a dönerek 1097 tarihinde kendi imkânları ile yaptırdığı medresede talebeleri ile birlikte ilmî-sûfî eğitim ve yaşamını sürdürdü. Gazâlî 1111 yılında doğum yeri olan Tus şehrinde vefat etti.³

1.2. Elde Ettiği İlimler ve Felsefe İlmine Yaklaşımı

Gazâlî'nin yaşadığı dönemde İslam âleminde siyasi, dini, felsefi ve fikri bir karışıklık hâkimdi. Nizamiye medresesindeki görevine düştüğü çok özel bir durumdan dolayı ara verdi. Sahip olduğu tüm bilgiler ile yaşadığı bu özel durum, onun çok uzun bir yolculuğa çıkmasına sebep oldu. Yakîn bilgiye ulaşmak için tüm ilimleri incelediğini⁴ dahası araştırılmasına gerek olmayan bilgileri dahi araştırdığını⁵ söyleyen Gazâlî, kendi otobiyografisi niteliğindeki El-Munkizu min'ed-Dalâl'de geçirdiği tüm evreleri açık bir dille anlatmaya çalışmıştır.

Kelam, mantık, felsefe ve tasavvuf üzerinde çalışmalar yapan Gazâlî, Bağdat Nizamiye Medresesi'ndeki görevi esnasında özellikle Felsefe üzerine ciddiyle eğildi.⁶ “Eşyanın hakikatine varmak ve ulaşmak, işimin ve ömrümün başlangıcından bu yana âdetim idi.”⁷ diyen Gazâlî, İslam ilimler ve felsefe tarihinde de çok önemli bir yere sahiptir. Onun sistemleştirdiği ve İslam inanişına uyarladığı felsefe anlayışı kendisinden sonra bile tüm dünyada etkili olmuştur.

Gazâlî'nin Bağdat'ta ders vermesine engel olan, “Safsata yolunu tutarak ilimleri inkâr edişim”⁸ dediği hastalık halinden kurtulur kurtulmaz hakikati arayanların dört grup olabileceğini söylemiştir:⁹

1. Kelamcılar: Rey ve nazariye ehli olduğunu iddia etmektedirler.
2. Bâtinîler: Talim ehli olduklarını, hakikati masum olan imamdan aldıklarını iddia etmektedirler.
3. Felsefeciler: Mantık ve kesin delil sahibi olduklarını iddia etmektedirler.
4. Sûfîler: Allah'ın has kulları, müşahede ve keşif ehli olduklarını iddia etmektedirler.

Bu gruplar arasında özellikle felsefeciler ile ilgili derin araştırmalar yapan Gazâlî, felsefeye vakıf olmayan bir kişinin bu ilmi anlayamayacağını savunur. Hatta bu vukûfiyet o kadar olmalı ki, o ilmin en âliminin ilmine denk, hatta daha fazla olmalıdır.¹⁰ Bu yüzden felsefenin bütün inceliklerine vakıf oldu. Makâsidü'l-Felâsife adlı eserini kaleme aldı. Bu kitapta açık bir dille felsefi istihlaları ve araştırmaları zikrederek, tenkit ve yoruma tabi tutmadan izahlarda bulundu.¹¹ Felsefeyi altı ana esasla sınırlandırdı ve bunların birçoğunun dinle çatışmadığından bahsetti.¹²

¹ Sallâbî, Ali Muhammed, *Selçuklular*, Ravza Yayınları, İstanbul 2013, s.428.

² Gazâlî, *Yöneticilere Altın Ögütler*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2014, s. 16.

³ Griffel, Frank, *Gazâlî'nin Felsefi Kelâmı*, ç. İbrahim Halil Ülger, Klasik Yayınları, İstanbul 2012, s. 15.

⁴ Gazâlî, *el-Munkizu min'ed-Dalâl*, t. Yahya Pakış, Umran Yayınları, İstanbul 1988, 15.

⁵ Gazâlî, *el-Munkizu min'ed-Dalâl*, 21.

⁶ Şeker Özsoy, Safiye Gülay, *Gazâlî'de Güzel ve Kemâlât İlişkisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2019), s.4.

⁷ Gazâlî, *el-Munkizu min'ed-Dalâl*, 16.

⁸ Gazâlî, *el-Munkizu min'ed-Dalâl*, 18.

⁹ Gazâlî, *el-Munkizu min'ed-Dalâl*, 22., Şeker Özsoy, *Gazâlî'de Güzel ve Kemâlât İlişkisi*, s. 5.

¹⁰ Gazâlî, *el-Munkizu min'ed-Dalâl*, 25.

¹¹ Sallâbî, *Selçuklular*, s.439.

¹² Sallâbî, *Selçuklular*, s.440.

2. GAZÂLÎ'NİN AHLAK ANLAYIŞI

Ahlak kelimesi Arapça h-l-k kökünden gelir. “halk” olursa yaratılış, “hulk” olursa ahlak manasında kullanılır.¹³ Gazâlî'ye göre ahlak nefiste kararlaştırılmış bir heyetten ibarettir ve insanların fiillerinin kolaylıkla o heyetten çıkmaktadır. Ahlak düşünce ve tefekküre ihtiyaç duymadan aynı bir refleks gibi hareket eder.¹⁴ Kişinin nefisinde karar kılmayan hiçbir şey ahlak sayılmaz. Zoraki oluyorsa da durum böyledir.¹⁵ Ahlak sadece fiillerden oluşmamaktadır. Pek çok insan cömerttir ama elinde herhangi bir şey bulunmadığından veremeyebilir. Ahlak sadece kuvvette değildir, kişi cesurdur ama bunu göstermeye kudreti yetmeyebilir. Ahlak marifetten de ibaret değildir, marifet aslında hem çirkine hem de güzele yöneliktir. Ahlak nefiste oluşan bir heyet ve onun batını suretinden ibarettir.¹⁶

Bütün bunlar kalpte meydana gelen şeylerdir. Kalbimiz bu işleri yaparken bazı yardımcı güçlere ihtiyaç duymaktadır. Örneğin ilim bunlardan biridir. İlim ahlak için çok önemli bir değere sahiptir, böylece kişi bununla hak ile batılı, güzel ile çirkini ayırt edecek güce sahip olur, bunun sonucunda da hikmetli bir insan haline dönüşür.¹⁷

3. GAZÂLÎ'NİN KALP ANLAYIŞI

3.1. Kalp, Ruh, Nefis ve Akıl Kavramları

Gazâlî'ye göre ahlak bazı kavramların açıklanmasından sonra daha iyi anlaşılacaktır. Âlimlerin çoğu kalp, ruh, nefis ve akıl kavramlarını birbirine karıştırdığı için mevzularda ki hâkimiyetlerini kaybetmişler, kendi nefislerinde dönen hadiseleri anlamamışlar, bundan dolayı birçok şey hakkında isabetli olamamışlar ve hedeflerini şaşırılmışlardır. Bu kavramların başında kalp, ruh, nefis ve akıl gelmektedir.¹⁸ Gazâlî kendi düşüncesini daha iyi anlatabilmek için bize kendi terminolojisini öğretme gayretindedir. Bu kavramların birinci manalarının birbirinden farklı olduğunu, insanların ihtilaflarının da bu konuda olduğunu, ancak ikinci manalarında dört kavramın aynı şeyi ifade ettiğini söyler.

Kalp; birinci manada çam kozalağı şeklindeki sol göğsün altında bulunan bir organdır. Bu organ hayvanlarda da mevcuttur. İdrak eden şey bu olmasa gerekir. Öyle ise ikinci bir manası olmalıdır. Bu idrak eden, anlayan, kavrayan şey başka bir şeydir ve organ olan kalple de irtibatlıdır. Allah tarafından muhatap alınan, ceza ve mükâfata müstahak olan bu kalptir.¹⁹

Ruh; organ kalp ile ilişkisi olan latif bir cisimdir. Damarlar ile tüm vücuda yayılır ve canlılığı sağlar. Doktorların da kastettikleri şey budur. Allah'ın muhatap aldığı ruh bu olamaz, onun muhatapı olan ruh başka bir şey olsa gerekir. İkinci manada olan ve “ De ki: Ruh, rabbimin emrindedir.”²⁰ denilen ruh bu ruhtur. İdrak eden ve anlayan bir varlıktır ve onun hakikatini anlamaktan çoğu kimse acziyet içerisinde.²¹

Nefis; pek çok manayı taşımakla birlikte gazap ve şehvet kuvvetini toplayan manayı ifade eder. Zaten tasavvuf ehlide bu manayı kastetmektedir. Ancak Allah'ın muhatap aldığı, anlayan ve idrak eden nefis ikinci manada olan nefistir. Nitekim “ Ey itaatkâr nefis! Dön rabbine! Sen O'ndan O da senden razı olarak”²² dediği nefis bu nefistir.²³

Akıl; birinci manada ilim sıfatından ibarettir, ancak ikinci manasında kendisi ile ilimlerin idrak edildiği yer kastedilir ki o da kalp manasındadır.

Böylece bu dört kavram anlayan idrak eden ve Allah'ın muhatap olduğu öz manasında ortak anlamda kullanılmıştır.

3.2. Kalbin Yardımcıları Nelerdir?

Kalp, Ruh, Nefis ve Akıl kavramları anlayan idrak eden ve muhatap alınan insanın özünü teşkil ettiğine göre hepsini bir kavram altında toplayıp buna Kur'an ve sünnette geçen ismi ile Kalp²⁴ diyebiliriz. Bu

¹³ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, terc. Ali Arslan, Merve Yayınları, İstanbul, III, s. 131.

¹⁴ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, III, s. 132.

¹⁵ Şeker Özsoy, *Gazâlî'de Güzel ve Kemâlât İlişkisi*, s.33.

¹⁶ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, III, s. 132.; Şeker Özsoy, *Gazâlî'de Güzel ve Kemâlât İlişkisi*, s. 34.

¹⁷ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, III, s. 133.

¹⁸ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, III, s. 9.

¹⁹ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, III, s. 9.

²⁰ İsrâ, 17/ 85.

²¹ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, III, s. 10.

²² Fecr, 89/ 27.

²³ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, III, s. 11.

²⁴ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, III, s. 12.

durumda, doğru kullanıldığı takdirde bedende Hükümdar²⁵ olan kalbin anlayışını ve farkındalığını arttıran, yanlış kullanıldığı takdirde ise onu felaketlere sürükleyen askerlerinden, yardımcılarında bahsedebiliriz.

İnsan için kalp ikinci manada anlayan ve idrak eden en önemli şey olması yönünden pek çok yardımcıya ve askere ihtiyaç duyar. Bunları tipolojik olarak ayıran Gazâlî, şu şekilde bize açıklar:

1. İten ve çeken kuvvetler: Akıl, Gazap ve Şehvet. Kalbin emrindedirler.
2. Maksadını elde etmeğe yarayan ve âzâları harekete geçiren kuvvetler: İlim, İrade ve Kudret. Bunlar öyle bir askerdir ki vücudun her yerine yayılmıştır.
3. Casus gibi bilgi aktaranlar: “Beş duyu ve beyindeki beş hasse (tahayyül, tefekkür, hatırlama, koruma ve bunları birleştirici kuvvet). Elde ettikleri tüm bilgileri kalbe ulaştırmak için uğraşırlar. Beş duyudan başka bu beş hasse olmasa idi dimağın içi boş kalacaktı.”²⁶

Muhakeme gücünü temsil eden Akıl, bir ülkenin veziri konumundadır. Eğer o güvenilir ise ülke refah içinde yönetilir. Padişah yerinde olan kalp ondan memnun olur. Savunma ve saldırı gücünü temsil eden Gazap, devletin kolluk güçlerine benzemektedir. Bu kolluk güçleri ıslah edilmiş kişilerden oluşursa devlet huzur ve refah içerisinde olur, ıslah olmazsa ülke fesada uğrar. İstek ve arzuları temsil eden Şehvet, padişahın hizmetkârına benzer. Akıl, gazap ve şehvet ıslah edilmemişse, her biri kendi ifrat ve tefritlerine kalp padişahına çekecekler ve onun doğru karar vermesini engellerler. İslah edilmişlerse, kalp padişahının ülkesi huzur ve güvenlik içinde olacaktır. Gazâlî’ye göre hayvanların da gazap ve şehveti vardır. Koyunun kurttan kaçışı bunu gösterir. Bu da onlarda bâtın bir idrakin olduğunun göstergesidir. Ancak bu bâtın özellik insanda çok gelişmiş, ilim ve idrake dönüşmüştür.

“Gazâlî’nin ahlak görüşünün temelinde akıl, gazap ve şehvet duygularının ıslah edilmesi yatmaktadır. Kalp ancak bu askerlerin ıslah edilmesi ile yaptıklarından huzur bulur ve o zaman adil olabilir. Adalet ise bir padişahın istenebilecek en önemli özelliktir. Akıl, gazap ve şehvette ifrat ve tefritlerden uzaklaşarak dengeli ve adaletli olan bir kişi, ilim ve irade ile de kendini kuvvetlendirmiş, ahlakta kemalini tamamlamıştır. İlim çeşitlerinin en şerefli isse Mârifetullah’tır.”²⁷

Gazâlî’ye göre nefis, kalp, ruh ve akıl Mârifetullah’ın yeri olarak görünmektedir. Mârifetullah insanın maksadı ve yaratılış gayesidir. İnsan Mârifetullah’a ulaşmakta tüm organ ve kuvvetlerini ilim ve amel yönünden yardım için kullanırsa, bu kişi artık meleklere benzemiş olur.²⁸ “Kişi Allah ile kavuşmayı kendisine maksat ve hedef edinmelidir. Âhiret evini ebedi yurt, dünyayı konak, bedeni merkep, âzâları hizmetçi yapmalıdır.”²⁹ İstidadı geniş olan kalp aynı zamanda her yönden gelen okların hedefi durumundadır. Beş duyu organı ile kalbe gelen duygu ve düşünceler onda bir eser bırakır. Fazlaca yediğinde veya şehveti kabardığında bunun kalbe bir etkisi olur. İşte bu izlere İmam Gazâlî “hâtırat” demektedir. Bunlar kalpteki fikir ve zikirlerdir. Bu “hâtırat” ikiye ayrılmaktadır. Hayra, iyiliğe davet edenler ve şerre, kötülüğe davet edenler. İradeyi harekete geçiren işte bu

“hâtırat” dır.²⁹

Kalp, hayır ve şer üzerine olması açısından üç gruba ayrılır:

1. Takvâ ile tamir edilmiş, kötü ahlaktan ıslah edilmiş ve kendisinde hakikatin nuru parlamış kalp. Bu kalpte her hayır bir başka hayra çeker ve bu durum devamlı olur. Akıl, gazap ve şehvetin itidal hali orada görülmektedir. Hayr “hâtırat” onda galebe çalmıştır.
2. Güzel düşüncelerin kapılarının kapandığı ve kötü düşüncelerin kapılarının açıldığı, kötülük ve çirkinliklerin kol gezdiği bir kalp. Akıl, gazap ve şehvetin ifrat ve tefritleri onda birikmiştir. Şer “hâtırat” onda galebe çalmıştır.
3. Hevâ-i nefsin kötü “hâtırat” ı gelir onu şerre davet eder. Sonra iyi “hâtırat” gelir onu hayra davet eder. Bu savaş kalbe en uygun ne ise o galip gelene kadar devam eder. Akıl, gazap ve şehvet tam olarak dengeye gelememiştir ancak ifrattan ve tefritten de uzaktır.³⁰

Gazâlî, kalbin askerlerinden bahsederken akıl, gazap ve şehvet kuvvetlerinin içinde bulunduğu pozisyondan, kişinin ahlakı hakkında bilgi sahibi olabileceğimizi de anlatmaktadır. Nitekim bu askerlerin her birinin üç durumu vardır ki şu şekilde kategorize edebiliriz:

²⁵ Gazâlî, *İhyâü Ulûmi’-d-Din*, III, s. 17.

²⁶ Gazâlî, *İhyâü Ulûmi’-d-Din*, III, s. 14-15.

²⁷ Şeker Özsoy, *Gazâlî’de Güzel ve Kemâlât İlişkisi*, s. 39.

²⁸ Gazâlî, *İhyâü Ulûmi’-d-Din*, III, s. 22.

²⁹ Gazâlî, *İhyâü Ulûmi’-d-Din*, III, s. 23.

³⁰ Gazâlî, *İhyâü Ulûmi’-d-Din*, III, s. 111-112-113.

1. Akıl Kuvveti: Muhakeme eden bir kuvvettir.
 - a) İfrat hali: Ukalalık
 - b) İtidal hali: Hikmet
 - c) Tefrit hali: Ahmaklık
2. Gazap Kuvveti: Savunma ve saldırı kuvvetidir.
 - a) İfrat hali: Cüretkârlık
 - b) İtidal hali: Şecaat
 - c) Tefrit hali: Korkaklık
3. Şehvet Kuvveti: Tüm istek ve arzular.
 - a) İfrat hali: Şehvetperestlik
 - b) İtidal hali: İffet
 - c) Tefrit hali: Donukluk

Kalp, bu kuvvetlerden akılda hikmet, gazapta şecaat ve şehvette iffet durumunda olursa o zaman ahlakında adaletli bir kişi olur. Bu durum ise güzel ahlaklı olmakla aynı şeydir.³¹

4. GAZÂLÎ'DE ŞİDDETİ TEMSİL EDEN GAZAP DUYGUSU

4.1. GAZABIN (ŞİDDETİN) HAKİKATİ VE ÖLÇÜSÜ

Gazâlî gazabı şöyle tarif etmektedir: “İnsanoğlunda meydana gelen harici sebeplere gelince, onlar kılıç, mızrak gibi insanoğlunun helak olmasına sebep olan şeylerdir. Bu hususta insanoğlu, içinden gelen bir hamiyet ve kuvvete muhtaçtır ki onun vasıtası ile kendisinden helak edicileri uzaklaştırsın. Bu bakımdan Allah ateşten öfke tabiatını yarattı ve tabiatına yerleştirdi, onun hamuru ile yoğurdu. O halde insanoğlu hedeflerinin birinden menedildiği zaman öfke ateşi alevlenir. Kalbin kanını kaynatacak şekilde kabartır. O kan damarlara yayılır.”³² Gazâlî'nin görüşüne delil olarak bahsettiği: “Muhammed Allah'ın Resulü'dür. Onunla beraber olan müminler kâfirlere karşı şiddetli ve katırdırlar. Birbirlerine merhametli ve şefkatlidirler.”³³ ayetinde geçen “şiddetlidirler” kelimesinin, gazap ve öfkeden ibaret olan gayret kuvvetinin eseri olduğunu söylemektedir.³⁴ Bu durumda Gazâlî gazabı şiddet ile aynı manada kullanılmıştır.

Gazabın (Şiddetin) ifratı kişinin basiretini köreltir, düşüncesi ve mefkûresi kalmaz, iradesi tamamen elinden çıkar. Bu özelliğin galebe çalmasına nedeni bir takım tabii ve adet edinilmiş şeylerdir. Çoğu insan yaratılış olarak çabuk kızmaya meyillidir. Kişi öfkelenildiği zaman aklının nuru nefesine müracaat ettiği zaman buna gücü yetmez.³⁵

“Bir mağarada yakılan ateşin dumanının mağarayı sarması gibi hem fikir hem de his kaynaklarını kaplar ve sıhhatli bir düşünce oradan çıkmaz. Dünya kendisine kapkaranlık görünmektedir.”³⁶ Bu halin dildeki tesiri onun fahiş şeyler söylemesine sebep olur. Azalar üzerindeki etkisi ise vurmak, kırmak, gasp etmek ve hatta öldürmek olarak görülebilir. İç âlemde yani kalpteki tesirleri ise kin, haset, kötü düşünce, hakkında kötü konuşma, onun sevilmesine üzülmeye, sırrını ifşa, onun maskesini yırtma, onunla alay etme gibi çirkin şeyleri yapmaktır.³⁷

Gazâlî'ye göre gazabın (Şiddetin) dengede olmaması nefsin terbiyesini de sekteye uğratar. Nefsin terbiyesinde en önemli tedavilerden birisi gazabın (şiddetin) şehvet üzerine bırakılmasıdır. Bu bakımdan gazabı tamamen kaybetmemek gerekir. Gazâlî'ye göre övülen gazap, aklın ve dinin işaretini bekleyen olmasıdır. İtidale gelen kişide dengede olur. Sırat-ı Müstakim denilen kavram bunu ifade eder.³⁸

4.2. Gazaba (Şiddete) Yol Açan Sebepler ve Yenmenin Çareleri

Gazâlî gazabı (şiddeti) artıran sebepleri; büyüklük taslamak, ucup, mizah yapmak, müstehcen konuşmak, alay etmek, ayıplamak, cedel yapmak, düşmanlık, hainlik, mal ve mertebeye şiddetli harislik gibi şeyler

³¹ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, III, s. 134.

³² Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, III, s. 136.

³³ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, III, s. 400.

³⁴ Fetih Suresi, 48/29.

³⁵ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, III, s. 401.

³⁶ Şeker Özsoy, *Gazâlî'de Güzel ve Kemâlât İlişkisi*, s. 41.

³⁷ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, III, s. 401.

³⁸ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, III, s. 403.

³⁹ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, III, s. 404.

olarak izah etmiştir. Bunlar aynı zamanda düşük ve dinen de kötü şeylerdir. Gazâlî'ye göre insan bu hastalıklardan ancak zıddını yaparak kurtulabilir.³⁹

Bir kısım insanlar gazaba kahramanlık, izzet-i nefis ve himmetin büyüklüğü ismini vererek kendilerini aldatmaktadır. Bunlar gazabın bu yönünü övülen bir şey zannetmekte ve insanlara da böyle lanse etmektedirler ki uyguladıkları gazap (şiddet) meşruiyet kazansın. Bunu erkekliğin bir simgesi olarak görürler. Böylece kalbe iyice yerleşir, hem manevi olarak hastalanır hem de aklî melekelerinin eksilmesine sebebiyet verirler.⁴⁰ Hatta cimri birisi elinden parası çıktığında öfkelenir, rezil birisi lokması alınsa kızar. Bu tavrını aile efradına bile uygular. Bu o kişinin irade zayıflığından ileri gelir. Hâlbuki kuvvetli kişi, öfkelenildiğinde nefisine ve öfkesine hâkim olmandır. Bu tür insanlara, halim ve affedici kişilerin öfkelerini nasıl yuttuklarını okumak ve anlatmak tedavi etmek için güzel bir methodur.⁴¹

Kişinin gazabı (şiddeti) kabardığında ölçüp biçerek ve acele etmeden hareket etmelidir. Böylece duygusunu kötü bir şekilde icra etmekten sakınmış olur. Kişi gazabı (şiddeti) kabardığında bunu ancak ilim ve amel ile tedavi edebilir. Bu ilim altı kısımdır:

1. Gazabını (Şiddetini) yutması gerekir. Affetmek, yumuşak davranmak (hilm), eziyet ve meşakkatlere göğüs germek gibi kavramları düşünmesi ve onlarla amel etmeye çabalamalıdır.
2. Kişinin kendisini Allah'ın gazabı (şiddeti) ve cezalandırması ile korkutması gerekir.
3. Gazaplandığı (Şiddetlendiği) kişilerin kendisinden intikam almak isteyebileceği korkusu ile bundan sakınmalıdır.
4. Gazap (Şiddet) anında kendisinin çirkinliğini ve insanlardaki olumsuz etkisini düşünerek bundan kaçınması gerekmektedir.
5. Gazap (Şiddet) sebebi hakkında düşünüp buna engel olmaya çalışmalıdır
6. Sahip olduğu gazabın (şiddetin) Allah'ın kendisi için bir imtihan olduğunu düşünüp, Allah'ın gazabının (şiddetinin) kendi gazabından (şiddetinden) daha üstte olduğunu ve kendisini bununla cezalandırmasından sakınması gerektiğini bilmelidir.⁴²

Gazâlî bununla birlikte gazap (şiddet) kontrolü için pek çok değişik tavsiyelerde de bulunmuştur. Bunlar arasında, su ile temas etmek, susmak, uzanmak, yatmak ve toprakla temas vardır. Bir de özellikle öfkeyi yutmak fiilinden bahseder. Kişi bunu başardığında kalbinde iman nuru parlamaktadır.⁴³

Gazâlî'ye göre hilm yani yumuşak davranış gazabı (şiddeti) yutmaktan daha üstün bir davranıştır. Gazap (Şiddet) kabardığında hilm onu kolayca söndürebilir. Hilm sahibi kişinin Akli kemalde ve bedeni kontrol altındadır. Kişi kendini hilme zorlarsa bile sonucunda iyi bir iş çıkacaktır. Böylece gazabını yenecektir.⁴⁴

4.3. Gazaba (Şiddete) Kapılmadan Haksızlığa Karşı Koyma

Gazâlî'ye göre bir kişiden sadır olan zulme benzeriyle karşılık vermek doğru değildir. Örneğin gıybet, gıybet, sövmeye sövme ve teccüssü teccüss ile karşılık verilmez. Ancak kısas bu durumun dışında bir durumdur. Kısasın miktarı Allah'ın belirttiği ölçüde olmalıdır. Ebû Davut'tan rivayetle Hz. Peygamberin sahabeti Ebûbekir'e birisi küfreder. Aynı mecliste Hz. Peygamber'de vardır ve susmaktadır. Ebûbekir o kişiye karşılık verince Hz. Peygamber ayağa kalkar ve meclisi terk eder. Ebûbekir: " O bana küfrettiğinde susmuş dinliyordun, ben ona cevap vermeye başlayınca bırakıp gidiyorsun" der. Hz. Peygamber ona şöyle cevap verir: "Çünkü sen sustuğun zaman senin yerine bir melek ona cevap veriyordu. Sen konuştuğunda ise melek gitti şeytan geldi. Ben, içinde şeytan bulunan bir mecliste oturmam".⁴⁵ Gazâlî'ye göre insanların gazap (Şiddet) hususunda dört grubu ayrılırlar:

1. Çabuk gazaplanıp çabuk sakinleşenler.
2. Geç gazaplanıp çabuk sakinleşenler.
3. Geç gazaplanıp geç sakinleşenler.
4. Çabuk gazaplanıp geç sakinleşenler.

Bunlardan en iyisi gazaplanması ile sönmesi aynı anda olanlardır. Aslında kimseye düşmanlık göstermezler. Gazap (Şiddet) her insanda heyecana sebep olur. Özellikle lider konumunda olanlar ve

³⁹ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, III, s. 411.

⁴⁰ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, III, s. 412.

⁴¹ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, III, s. 413.

⁴² Şeker Özsoy, *Gazâlî'de Güzel ve Kemâlât İlişkisi*, s. 42.

⁴³ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, III, s. 419.

⁴⁴ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, III, s. 420.

⁴⁵ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, III, s. 429-430.

idareciler gazaplı (şiddetli) olduklarında ceza vermemesi gerekmektedir. Aksi takdirde bu duygularına yenilip haddi aşabilirler. “Kadı öfkeliyken hüküm vermesin” hadisi bu durumu anlatmaktadır.

4.4. Gazaptan (Şiddetten) Kaynaklanan Kin ve Haset Duygusunu Yenme

Kin gazaptan kaynaklanan bir hastalıktır. Bunun sebebi, kişi gazabını (şiddetini) dışı vuramadığı ve nefsinin rahatlatılmaktan aciz kaldığı zaman gazap (şiddet) içinde birikir ve kine dönüşür. Bu ise şu sekiz hastalığın oluşmasına sebep olur:

1. Haset duygusu; O kişinin nimetlerinin yok olmasını istemek.
2. Ona isabet eden belalara sevinmek.
3. O kişiyi gönlünden uzaklaştırıp her gördüğünde gırtlak gırtlığa gelmek.
4. Onu küçük görüp yüz çevirmek.
5. Onun hakkında hoş olmayan lafızlarla konuşmak.
6. Onunla alay edip küçük düşürmek.
7. Ona ve bedenine eziyet etmek.
8. O kişinin hakkı olduğu halde elinden ve ailesinden alınan bir şeyin geri verilmesine engel olmak.

46

Kişi içinden gazaplandığı (şiddetlendiği) ve kin duyduğu kişiye infak ve ihsanda bulunmalıdır, hatta ihsanını arttırmalıdır. Bu ise fazilette en üst sınırdır.

Kendisine haset edilip kin duyulan kişinin fazilette üç durumu vardır. Bunlar;

1. Hakkını eksik ve fazla olmamak kaydı ile tam almaktır ki bu adalettir.
2. Hasetçiyi affetmek, ona iyilikte bulunmaktır ki bu fazilettir.
3. Hasetçinin hak etmediği zulmü kendisine yapmasıdır ki bu zulüm ve eziyettir. Bu şık sadece düşük insanların seviyesidir.⁴⁷

4.5. Bağışlama ve İyi Davranma

Gazâlî'ye göre bağışlama; kişinin kisas ve tazminattan meydana gelen hakka sahip olduğu halde hakkını almaması ve borçluyu affetmesidir.⁴⁸ Bu gazaptan ve hilminden ayrı bir şeydir. Bu yüzden Gazâlî bu konuyu ayrı bir başlık altında inceleme ihtiyacı duymuştur. Hz. Aişe Hz. Peygamber için şöyle demiştir: “ Hiçbir zaman Hz. Peygamber’in şahsına yapılan bir zulümden dolayı intikam aldığını görmedim. Meğerki Allah’ın haram kıldığı şeyler yapılmış olsun.”⁴⁹ Ayrıca şefkat göstermek de güzel bir haslettir. Bunun zıt hali şiddet ve ihtirastır. Gazap (Şiddet) ve şehvet kuvvetlerini zapt eden kişi güzel ahlaklıdır. Duygularda normal sınırlarda duran kişi ahlakını güzel ahlaklı kişi konumuna gelmiştir.⁵⁰

4.6. Gazaba (Şiddete) İhtiyaç Duyulur mu?

Gazâlî'ye göre bazen gazaba (şiddete) ihtiyaç duyulur. Ancak bunun nadir zamanlarda olduğunu söyler. Ona göre akıl, gazap ve şehvet duygularını itidale getiren kâmil kişi şefkat ile gazap (şiddet) sınırını ayırır ve her işe hakkını verir. Kişinin basireti az ise veya bir olayın hükmü kendisine şüpheli ise o kişinin şefkate meyletmesini tavsiye eder. Çünkü ona göre çoğu zaman kurtuluş şefkattedir.⁵¹ Ayrıca insanda gazap (şiddet) duygusu hamiyet anlamında mutlaka olması gereken bir duygudur. Bunu belirtmek için İmam Şâfiî şöyle demiştir: “ Kim kızdırıldığı halde gazaplanmazsa (şiddetlenmezse) o eşektir. Kim razı olması istendiği halde razı olmazsa şeytandır.”⁵²

Gazâlî'ye göre gazap (şiddet) duygusunu tamamen kaybetmek yerilen bir davranıştır. Övülen gazap (şiddet) akıl ve dinin işaret ettiği şeydir. İnsan hamiyet duygusunu göstermesi gereken yerde göstermelidir. Kişinin kendisini zillet ve meskenetten muhafaza etmesi şarttır. Eğer gazabında durgunluk görünürse onu takviye etmeli, bunun aksine tehevüre varan kişi de gazabını azaltmaya çalışmalıdır.⁵³

5. SONUÇ

Gazâlî'ye göre dosdoğru yol üzerinde durmak oldukça zordur. Kişinin buna gücü yetmese dahi onun yakınına gitmeye var gücü ile çalışıp gayret etmelidir. Kendine güzel ahlak yakıştırmak isteyen kişi salih

⁴⁶ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, III, s. 434.

⁴⁷ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, III, s. 435.

⁴⁸ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, III, s. 435.

⁴⁹ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, III, s. 435.

⁵⁰ Şeker Özsoy, *Gazâlî'de Güzel ve Kemâlât İlişkisi*, s. 45.

⁵¹ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, III, s. 447.

⁵² Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, III, s. 432.

⁵³ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, III, s. 379.

amelde bulunmak zorundadır. Bu da itidalde olmakla eş anlamlıdır. O halde her kul ahlakını gözden geçirmeli, tek tek inceleyip ifrat ve tefritte olanların tedavisi ile meşgul olmalıdır.⁵⁴ Ahlakta itidalde olan kişi nefsi sıhhatte olan kişi demektir. İtidalden uzaklaşmak ise hastalanmak demektir. Her insan yaratılıştan itibaren itidal üzerine doğar. Sonra ailesi onun üzerinde kazandırdıkları alışkanlıklarla çeşitli hastalıklar bulaştırır.⁵⁵ Sonrasında kişi kendi durumunu fark eder, ya bu alışkanlıklara devam eder ya da bunları olumlu yönde değiştirmek ister. İşte bu değiştirme esnasında en önemli şey “azîm” dir. Bu “azîm” zaafa uğrarsa, tüm çabaları boşa gider ve eski haline geri döner.⁵⁶

Gazabın (Şiddetin) hakikatini kavramak, adalet olan denge halini yaşamak hem adil hem de mutmain olan kâmil bir insan olmamızı sağlar. Bu ise güzel ahlaka işaretler. Kişinin iç âlemindeki hastalık dışına da yansımaktadır. İç âlemde denge varsa dış âleme de denge var demektir. Bu yüzden gazabımızı (şiddetimizi) dengeye yani itidale getirip kontrol altına almamız gerekmektedir. İnsan olarak bizim ve yaşadığımız toplumun gazaptan (şiddetten) kurtulup huzur ve mutluluğu yaşaması buna bağlıdır. Kişinin gazabına (şiddetine) yenilmesi ise fert ve toplum nazarında çeşitli felaketlere yol açabilir.

Gazabımı (şiddetini) itidale getiren birisi, haksızlığa karşı koyarken incitmez, haset ve kin duygusuna kapılmaz, iyi davranışlar içerisinde ve bağışlayıcı olur. Gazabı (şiddeti) ile birlikte akıl ve şehvet duygularını itidale getiren kişi ise Sırat-ı Müstakim’e ulaşan kişidir.

KAYNAKÇA

- Alatlı, Alev, Bize Yön Veren Metinler II, İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı Kapadokya M.Y.O., İstanbul 2014.
- el-Gazâlî, Muhammed b. Muhammed; İhyâu Ulûmi'd-Din, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Griffel, Frank; Gazâlî'nin Felsefi Kelâmı, ç. İbrahim Halil Ülger, Klasik Yayınları, İstanbul 2012.
- Gazâlî, El-Keşfu ve't-Tebyîn, Mecmûa'tu Resâilî İmâmi'l-Gazâlî 5, Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.
- Gazâlî, El-Munkizu mine'd-Dalâl, Mecmûa'tu Resâilî'l-Gazâlî 7, Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.
- Gazâlî, El-Munkizu mine'd-Dalâl, Ter. Yahya Pakış, Umran Yayınları, İstanbul, 1988.
- Gazâlî, Esmâi Hüsnâ Şerhi, Ter. M. Ferhat, Merve Yayınları, İstanbul.
- Gazâlî, Hakikat Bilgisine Yükseliş, İnsan Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 2007.
- Gazâlî, Kimya-ı Saadet, çev. A. Faruk Meyan, İstanbul, 1969.
- Gazâlî, İhyâu Ulûmi'd-Dîn, Ter. Ahmet Serdaroglu, Bedir Yayınları, İstanbul.
- Gazâlî, İhyâu Ulûmi'd-Dîn, Ter. Ali Arslan, Merve Yayınları, İstanbul.
- Gazâlî, İlahi Ahlak (el-Maksadü'l-Esnâ şerhü Esmâi'llahi'l-Hüsnâ), Ter. Yaman Arıkan, Uyanış Yayınları, İstanbul, 2007.
- Gazâlî, İlahi Nizam (Mükâşefetü'l-Kulûb), Ter. Yaman Arıkan, Uyanış Yayınları, İstanbul, 1986.
- Gazâlî, Ledün Risalesi, Gazâlî Risaleleri 7, Semerkand Yayınları, İstanbul, 5. Baskı, s.207.
- Gazâlî, Gençliğe Öğütler (Eyyühe'l-Veled), Semerkant Yayınları, İstanbul, 2012.
- Gazâlî, Mukaddes Merdivenler, Ter. Yaman Arıkan, Eskin Matbaası, İstanbul, 1971.
- Öztürk, Yaşar Nuri; Tarih Boyunca Tasavvufi Düşünce, 1. Baskı 1974.
- Râğıb el-İsfahânî; Müfredât, Kur'an Kavramları Sözlüğü, ç. Yusuf Türker, Pınar Yayınları, İstanbul 2012.
- Sallâbî, Ali Muhammed, Selçuklular, Ravza Yayınları, İstanbul 2013.
- Şeker Özsoy, Safiye Gülay, Gazâlî'de Güzel ve Kemâlât İlişkisi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2019)
- Uludağ, Süleyman; “Bir Mutasavvıf Olarak İmam Gazâlî”, Diyanet İlmî Dergisi, 2011.
- Yılmaz, Hasan Kamil, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler, Ensar Yayınları, İstanbul 2012.
- Yılmaz, Hasan Kamil; Tasavvuf Mes'eleleri, Erkam Yayınları, İstanbul 1997.

⁵⁴ Gazâlî, İhyâu Ulûmi'd-Din, III, s. 153.

⁵⁵ Gazâlî, İhyâu Ulûmi'd-Din, III, s. 146.

⁵⁶ Gazâlî, İhyâu Ulûmi'd-Din, III, s. 150.